

La frontera d'Almisrà ~~a l'emalava~~ ^{acabava a} ~~a La~~ Vilajoiosa

AGUSTÍ GALIANA
Associació d'Estudis de la Marina Baixa
www.aemaba.com

Figura 1. El Cantal de la Mola. Penya calcària en la fita entre Orxeta, Vilajoiosa i Aigües. Tot i no ser molt gran ni molt alta (486 m), destaca poderosament en el paisatge. És “la Mola a prop d’Aigües” dels textos medievals.

Estic molt agraït de la invitació que m’ha fet Romà Francés de contribuir a les interessants publicacions que sobre el tractat d’Almisrà venen fent-se al Camp de Mirra. Trobe que la conquesta, tot i ser una fase trascendental de la nostra història, encara és poc coneguda en alguns detalls rellevants. Personalment, crec que puc aportar el punt de vista de l’extrem meridional de la frontera, com a investigador que sóc de Vilajoiosa, així com alguns detalls que m’han ocupat en la revisió de la literatura sobre la qüestió. I, entre ells, donar a conèixer la nostra partida rural d’Almiserà, quasi homònima de la fortalesa que va ser testimoni del tractat.

LA DATA CLAU DE 1244

Els comtes de Barcelona Ramon Berenguer IV (a Tudellén el 1151) i Alfons II (a Caçola el 1179) havien pactat amb els reis de Castella que els catalans conqueririen els regnes taifa de València i Dénia. Arribat el moment de la conquesta, no va quedar prou clar exactament fins a on li tocava a cadascú, en particular per l'avarícia dels monarques castellans, que van fer el possible per annexionar-se la meitat sud del regne de València dissenyat per Jaume I. Així, van fer diverses incursions per Moixent i Énguera, van provar de prendre Xàtiva, van comprar el feu d'Orxeta i Finestrat i van ser aliats dels mudèjars rebels que es van oposar a les tropes del Conqueridor. Es van destacar en aquests moviments insidiosos Alfonso X el Sabio i l'orde de cavalleria de Sant Jaume (o de Santiago).

La situació va arribar a un moment de greu conflicte el 1244, un any que va resultar clau en la conquesta i en la rivalitat entre les dos potències cristianes. Jaume I va aconseguir mantenir el projecte dels seus avantpassats: va assetjar amb èxit Dénia (presa en maig del 1244), Xàtiva (presa en maig del 1244) i Biar (presa en febrer del 1245, al cap de 5 mesos) i va fer un pacte avantatjós amb l'aristòcrata mudèjar Alazrac que s'havia revoltat en les muntanyes que hi ha entre Biar i Dénia (tractat del Pouet, en abril del 1244). Tan sols se li va escapar una cosa, per les maquinacions del *sayyid* Abusaïd, l'últim rei almohade de València, que va fer un doble joc amb Jaume I i amb Alfonso X. Havia promès conquerir terres per a Jaume I en el regne de València,

Escultura del cabdill musulmà Al/Araq (Alcalà de la Jovada)

però només aconseguit el domini sobre les poblacions d'Orxeta i Finestrat, les va vendre (setembre de 1244) a l'orde de Sant Jaume, comandada llavors per la mà dreta d'Alfonso, el cavaller portugués Paio Peres Correia. Així Castella va aconseguir un cap de pont dins del regne de València.

Hi ha diferents textos cohetanis sobre la delimitació territorial que s'hi va pactar a Almisrà. Breument, són els següents (transcripcions meues i subratllats meus). **Tractat d'Almisra (1244)**

Infans dominus Alfonsus primogenitus domini Ferdinandi Illustris Regis Castellae laudat, concedit atque diffinit per se et omnes suos successores iam dicto Jacobo Regi Aragonum et suis successoribus imperpetuum castrum de Castalla cum omnibus suis terminis, et castrum de Biar cum omnibus suis terminis, et castrum de Almiçra cum omnibus suis terminis, et omnia que sunt [ultra] dicta castra de Alacant, de Auguas et de Busot salvis omnibus ab integro utriusque istorum castrorum [cum] suis terminis ut superius est expressum, et omnia que sunt infra portum de Biar versus Xativam, [versus] Deniam et versus aliam terram Regni Valencie et omnia alia [terra] sicut vadunt intra terminos superius assignatos citra prout aque vertunt ex parte Valencie. Hec tamen divisio procedit usque in Xucarum ubi Cabriol intrat in Xucarum et a Xucaro usque in Mare prout dictum est superius.

L'infant don Alfonso, primogènit de don Fernando, il·lustre Rei de Castella, declara, concedeix i divideix (per ell mateix i els seus successors) per a l'esmentat Jaume rei d'Aragó i els seus successors, perpètuament, el castell de Castalla amb tots els seus termes, i el castell de Biar amb tots els seus termes, i el castell d'Almisrà amb tots els seus termes, i tot el que és **fins aquests castells d'Alacant, d'Aigües i de Busot**, excepte tots aquests castells íntegrament amb els seus termes, com s'expressa més amunt, i tot el que és **després del port de Biar** cap a Xàtiva, cap a Denia i cap a l'altra terra del regne de València, i **tota l'altra terra** que vaja entre els termes designats més amunt

d'aquesta banda **segons que l'aigua vessa cap a la part de València**. I encara aquesta divisió procedeix fins al Xúquer allà on el Cabriol entra al Xúquer, i des del Xúquer fins al mar, segons que es diu més amunt.

Llibre dels feits

Aquest fo lo partiment de les terres: que l'infant hagués Almansa, e Sarafull e el Riu de Cabrívol: e nós que haguéssem Castalla, e Biar, e **Relleu**, e Seixona, e **Alarc**, e **Finestrat**, e **Torres**, e **Polop**, e **la Mola** que és prop d'Agues, e **Altea**, e tot ço que s'enserrava dins sos térmens.

Furs de València (1261)

[...] e axí com hix a Xerelli, e a la serra de la Rua: e feneix a Cabriol, e al terme de Garamoixén, e a la font de la Figuera: e com ix a Burriaharon, e de allí a Almisra e al port de Biar, que partex terme ab Billena; e axí com va la serra de Biar entrò en **la Mola** e entrò en la mar, que partex ab Bosot e ab Aigües.

També em sembla oportú considerar la delimitació feta per Jeroni Muñoz el 1568 i recollida per Chabás (1890) per documentar un mapa del regne que s'ha perdut (García i Ventura 2007), i que en un fragment descriu la fita de la governació de València:

Del puerto de Biar iva la raya por la sierra de Biar, que va continuada hasta la sierra del Cid [massís del Maigmó], la cual está á levante de Helda III leguas grandes, de donde iba á dar la raya á la punta rineza [Punta Ronesa, a Tibi] I legua grande [...]. De la punta raneza [Punta Ronesa] iba la raya al cabeço de aro [Cabeçó d'Or] III leguas, y de allí á **la boca del riachuelo que baja de Aigües** [la gola del Riu d'Aigües] que son unos baños naturales de agua caliente [els ba-

nys d'Aigües] y hay una legua grande.

M'interessa en particular aclarir dos punts. Primer, un topònim que no havien entès els historiadors és "la Mola", a prop del poble d'Aigües, un misteri augmentat pel fet que se l'esmenta en moltes versions, fins i tot en els testaments de Jaume I. En realitat, es tracta de la muntanya coneguda actualment com "el Cantal" (en la fita Vilajoiosa-Orxeta i a 5 Km al NW d'Aigües, vg. figura 1). N'estic segur perquè apareix com a fita en molts documents posteriors i perquè se li ha dit durant segles "el Cantal de la Mola" (Galiana 2010a). No s'esmenta als documents el Cabeçó, que és una serra molt més gran, possiblement perquè es volia fer èmfasi en la fita que penetrava més cap al nord-est, ja tocant a la mar.

Segon, la versió del *Llibre dels fets* de Jaume I és una entrada espectacular de la Marina Baixa en la història occidental. Crec que la motivació de Jaume I per a deixar escrit amb tant detall els pobles que quedaven dins de la frontera era la interpretació ambiciosament literal que feien els castellans d'una frase del tractat de Caçola a on es diu que als catalans els correspon "fins a Calp". Els set topònims són quatre poblacions que perviuen hui (Relleu, Finestrat, Polop, Altea), la Mola i dos alqueries desaparegudes: Alarc (situada en l'actual terme de Benimantell, a prop de la font de l'Arc, que va disposar de castell i terme propi durant un temps) i Torres (situada en l'actual terme de Vilajoiosa i desapareguda arran de la conquesta).

LA LÍNIA BIAR-VILAJOIOSA

Com la frontera d'Almísrà fa referència al vessant de les aigües, és possible

dibuixar-la exactament (vg. Figura 2). El traçat segueix carenes d'una manera bastant recta, a excepció de l'extrem més pròxim a la mar. Aquest traçat final sinuós l'interprete com la voluntat d'Alfonso el Sabio de conservar els boscos i les fonts de Busot i Aigües per a la ciutat d'Alacant, que tenia un terme extens però molt àrid. Sense oblidar que potser ja passava per ací la frontera entre els regnes taifa de Dénia i Múrcia. Així, tota la conca hidrogràfica dels rius d'Aigües i de Busot pertanyen al terme general d'Alacant, i la resta és del regne de València (vg. Figura 3). Les paraules d'Alfonso el Sabio són (delimitació de l'alfoç d'Alacant del 1252):

[...] a todos los pobladores del conceijo de la villa de Alicante [...] doles et otorgoles que ayan por aldeas et por sus terminos Noella [Novelda] et Azpe el Viejo [castell d'Asp Vell] et Azpe el Nuevo [Asp] e Nompot [Montfort] et Agost, et **Busot**, et **Aguas**. Et todo esto los do con todas sus villas e con todos sus castiellos et con todas sus rentas et con todos sus pedidos et con todos sus derechos et con todos sus terminos, **con montes, con fuentes, con rios**, con pastos, con entradas e con salidas e con todas sus pertinencias, asi como nunca mexor las hovieron en tiempo de moros [...]

A moltes obres es parla de la frontera "Biar-Busot", expressió incorrecta en el sentit que Busot no era l'última població del regne, ni tan sols era valenciana. Els llocs més meridionals del regne de València eren Orxeta i Torres, i el castell més important dels voltants, el de Relleu. Orxeta era una xicoteta població de la qual depenia aquest territori fronterer litoral, i Torres una alqueria depenent d'Orxeta però situada en la costa. Sabem

Figura 3. L'extrem de la frontera. Traçat de la frontera d'Almistrà a prop de la mar, deixant les conques dels rius de Busot i d'Aigües a la banda de l'Alacant encara castellà.

lar el seus termes, va aconseguir arravatar-li a Vilajoiosa el territori a ponent del barranc del Carritxal i fins al riu d'Aigües, malgrat que els vilers van aportar la documentació medieval del tractat d'Almistrà (Galiana 2010b).

L'ALMISERÀ VILERA

Els documents medievals esmenten dos alqueries que devien situar-se al sector oriental de l'actual terme de Vilajoiosa: Almiserà i Torres. Tots dos són actualment noms de partides, a la vora del riu que baixa de Finestrat: l'Almiserà a l'interior fita amb Finestrat i el Torres a la costa (Galiana 2007, vg. Figura 4).

Fa alguns anys es van descobrir dos alqueries molt pròximes a la partida de l'Almiserà (García Gandía et al. 2001, 2004). (És incorrecta la grafia "Almisserà" que usen aquests autors i que ix sovint

en premsa, ja que la pronúncia és amb esse sonora.) Tot i diverses prospeccions per la partida del Torres, no hi ha aparegut cap alqueria islàmica més. Podria ser que Torres fóra una de les alqueries contigües descobertes a l'Almiserà, o que Torres i Almiserà foren una mateixa cosa, o potser Torres encara està per descobrir.

A l'Almiserà s'enjunten tres riuets procedents de Finestrat, que van poder mantenir un regadiu modest en època islàmica (Figura 5).

Val a dir que en alguns documents l'Almiserà vilera s'ha confós amb l'Almistrà del Camp de Mirra. En l'opinió valuosa de Burns (1967), un "obscur" Almiserà que és a una llista de concessions de terres de Jaume I del 1270 és equivalent a l'àrea de Finestrat-Vilajoiosa que apareix en un llistat de parròquies del 1280.

Hi ha algun altre document a on un "Almasera" o "Almiserà" tant podria ser per Vilajoiosa com per Biar (o altres llocs). Per exemple, una donació de Jaume I del 1271 al repartidor d'heretats del regne de València, Jaume de Llinares, d'unes terres en "Almiserà" (ACA, reg. 16, f. 254r).

Potser la col·laboració dels investigadors locals d'una i altra comarca ens permetria destriar a quin lloc es refereix cadascun.

Bibliografia

No he incorporat bibliografia de fonts històriques; remet el lector interessat a les altres publicacions que es citen més avall.

- BURNS, R.I. (1967) *The crusader kingdom of Valencia. Reconstruction on a thirteenth-century frontier*. Harvard University Press, Boston. Traduït com *El regne croat de València. Un país de frontera al segle XIII*, Tres i Quatre, València, 1993.
- CHABÁS, R. (1890) "Núm. LXX.¾ Descripción del Reino de Valencia, 1565 á 1572.¾ Del archivo del Duque de Osuna.¾ Estados de Gandía.¾ Varios." *El Archivo* 4: 373-388. Edició facsimil publicada per l'Ajuntament de Dénia i la Diputació d'Alacant, 1990.
- GALIANA, A. (2007) "Les partides de la Vila". *Revista de Festes de Santa Marta* (Vilajoiosa), p. 122-123.
- GALIANA, Agustí (2009) "Topònims antics problemàtics de la Vila i voltants" *Revista de festes de Santa Marta* (Vilajoiosa), p. 250-257.
- GALIANA, A. (2010a) "L'extrem sud de la Marina: recuperació de la toponímia antiga". *Sarrià* 3: 6-23.
- GALIANA, A. (2010b) "La Vila contra Alacant: el final del procés" *Revista de festes de Santa Marta* (Vilajoiosa), p. 246-249.
- GALIANA, A. (2010c) "Documents del poblament de la Marina Baixa. Edat mitjana" *Sarrià* 5: 18-64.

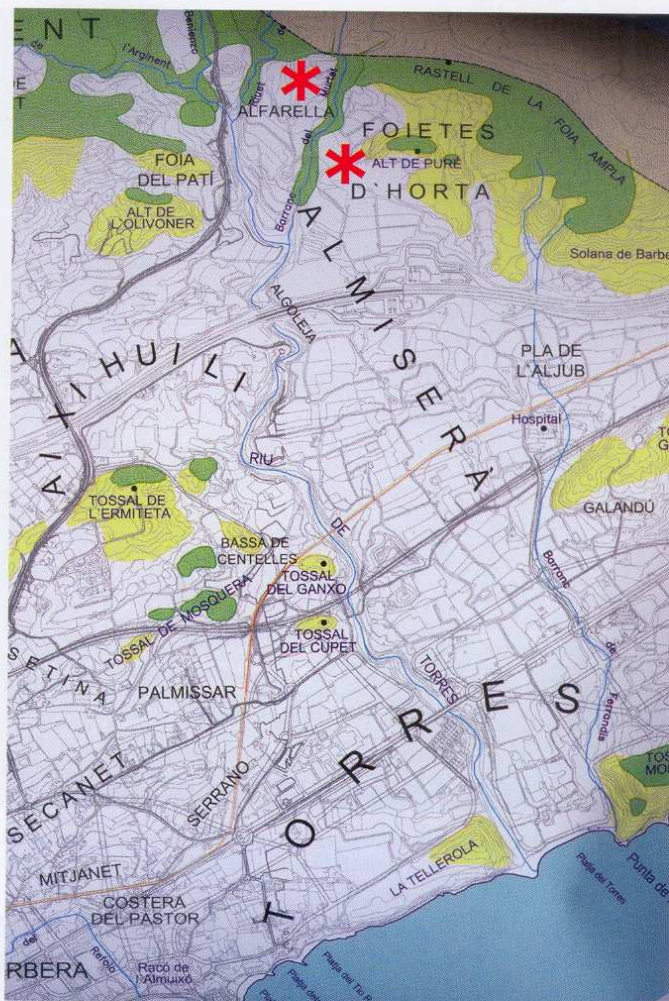
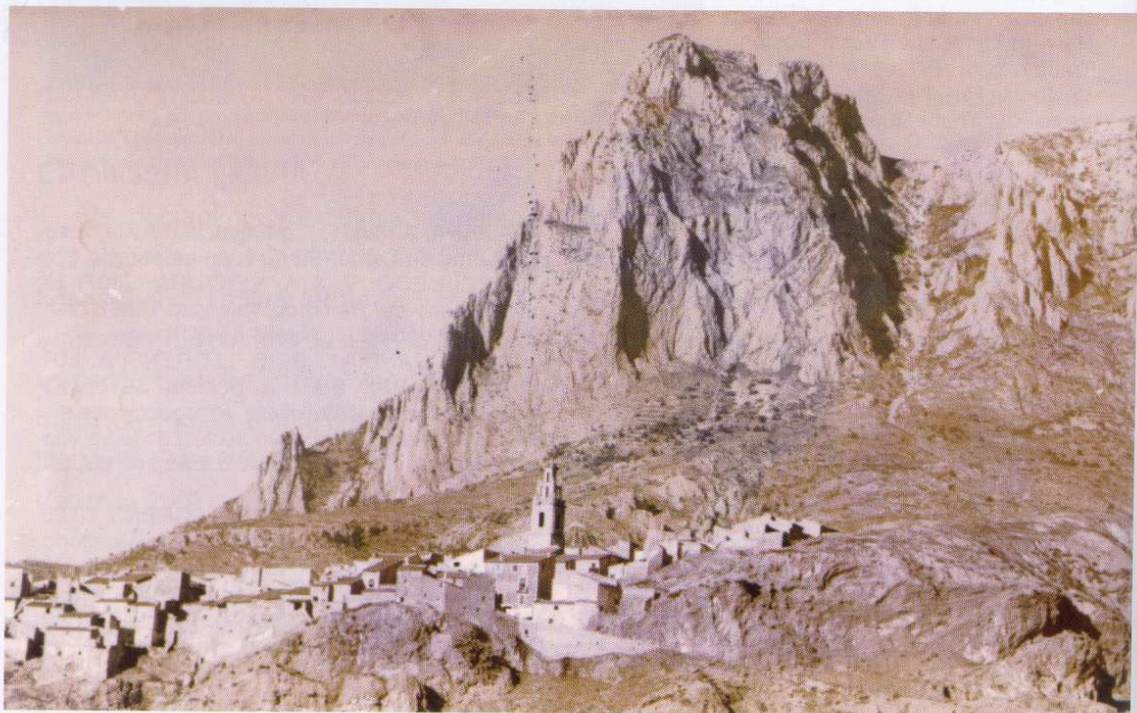

Figura 4. Almiserà i Torres. Partides actuals de Vilajoiosa que han heretat el nom d'antigues alqueries islàmiques. Les alqueries descobertes pels arqueòlegs marcades amb asteriscos vermells. La distància entre elles és d'uns 400 m, i de la mar a la més pròxima, 3 km.

- GALIANA, A. (2011) "La fundació de Vilajoiosa per Bernat de Sarrià" *Sarrià* 6: en preparació.
- GARCÍA EDO, V. & A. VENTURA (2007) *El primer mapa del Reino de Valencia: 1568-1584*. Universitat Jaume I, Castelló de la Plana.
- GARCÍA GANDÍA, J.R., S. LLORENS, A. LUJÁN, G. PÉREZ BOTÍ & Susana SORIANO (2001) "Proyecto L'Almiserà. Prospecciones arqueológicas en el término municipal de la La Vila Joiosa (Alicante)" *Recerques del Museu d'Alcoi* 10: 125-134.
- GARCÍA GANDÍA, J.R., S. LLORENS & G. PÉREZ BOTÍ (2004) "L'Almiserà; territorio catastral y espacio rural en época islámica", *De la medina a la villa. II Jornadas de Arqueología Medieval (Petrer-Novelda, 2003)*, p. 83-106. Diputació d'Alacant-Centre d'Estudis Locals del Vinalopó.

Figura 5. Vista actual de l'Almiserà. Foto que mostra els bancals abandonats i la casa dels antics propietaris als segles XIX-XX.

La Vila de Finestrat y el Puig Campana